

Л. П. Мартинюк
студ. I курсу магістратури
спеціальність «Право»
Науковий керівник: к.ю.н., доц. В. В. Валах

ВІНДИКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА БЕЗДОКУМЕНТАРНІ ЦІННІ ПАПЕРИ

На сьогоднішній день бездокументарні цінні папери є одним із найбільш спірних та проблемних об'єктів цивільного права. Серед наукової спільноти їх часто порівнюють з такими об'єктами цивільного права як інформація, майнові права, безготівкові гроші тощо, а питання щодо можливості віднесення їх до інституту цінних паперів є предметом багатьох дискусій.

Не менш обговорюваним питанням є захист прав власників бездокументарних цінних паперів, адже такі цінні папери відповідно до ч. 3 ст. 2 ЗУ «Про цінні папери та фондовий ринок» існують у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів [1, ст. 2]. Саме тому позиція українського законодавця щодо віднесення бездокументарних цінних паперів до категорії речей є дуже спірною. У зв'язку із цим нагально постає питання, яким чином захистити права власників таких цінних паперів.

Ст. 16 ЦК України містить в собі основні способи захисту цивільних прав та інтересів [2, ст. 16]. Однак через неоднозначне визначення правової природи бездокументарних цінних паперів постає питання щодо проблеми вибору способів захисту прав їх власників, натомість такого питання не виникає при виборі останніх для захисту прав власників класичних документарних цінних паперів, адже вони зазвичай існують у вигляді матеріальних об'єктів, і безперечно відносяться до категорії речей.

Науковці вказують, що через відсутність у законодавстві України чіткої вказівки на застосування віндикаційного позову щодо бездокументарних цінних паперів, постає питання про доцільність застосування такого речового способу захисту, як витребування їх із чужого незаконного володіння [3, с. 194, 4; 5, с. 171].

Як зазначає С. А. Краснова, порушення володіння може виражатися у позбавленні власника або іншого законного володільця фактичного володіння річчю. На думку автора, неможливість протягом тривалого часу фактично володіти річчю, як правило, означає не тільки неможливість реалізації правомочності використання та розпорядження, але й за певних умов може призвести до повної втрати права власності або іншого речового права [3, с. 194; 6, с. 83].

Я. М. Романюк та Л. О. Майстренко вважають, що віндикація – це передбачений законом основний речово-правовий спосіб захисту цивільних

прав та інтересів власника майна чи особи, що має речове право на майно (титульного володільця), який полягає у відновленні становища, що існувало до порушення, шляхом повернення об'єкта права власності у володіння власника (титульного володільця) з метою відновлення права використання власником усього комплексу його правомочностей [7, с. 29].

Тривалий час серед науковців висловлювалася позиція, що на сьогоднішній день аналіз судової практики дає зрозуміти, що судді при здійсненні судочинства надають бездокументарним цінним паперам статус речей та визнають можливість застосування щодо них речово-правових способів захисту [3, с. 195, 7, с. 264].

Однак думки науковців щодо цього різняться. Так, деякі вчені визнають віндикацію бездокументарних цінних паперів. На підтвердження цього звернемося до позиції А. Ю. Бушева, який стверджує, що матеріальна природа бездокументального цінного папера сама по собі не перешкоджає застосування правил про віндикацію. До того ж, правова природа відносин, до яких залучається такий цінний папір, часто сама вказує на необхідність застосування саме віндикації як способу правового захисту [8, с. 96].

На противагу вказаній позиції, А. О. Рибалов аргументує неможливість застосування віндикації щодо бездокументарних цінних паперів тим, що вони є виключно способом фіксації майнових прав, які ї не може володіти ні речовою, ні зобов'язальною природою [9, с. 47–58].

Погоджуючись із думкою щодо неможливості застосування віндикації для цінних паперів, які існують у бездокументарній формі, Л. Р. Юлдашбаєва вказує на таку ознаку останніх, як нематеріальність, а В. Л. Яроцький посилається на втрату ними матеріально-речового субстрату [10 с. 84; 11, с. 450].

Варто зазначити, що особі, яка має право звернення до суду із віндикаційним позовом притаманні деякі ознаки.

Так, за загальним правилом, обов'язковим для такої особи є підтвердження наявності речового права на майно, про витребування якого подається позов [7, с. 29].

Таким чином, позивач має, посилаючись на відповідні докази, підтвердити своє право власності на цінні папери.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про депозитарну систему України» підтвердженням прав на цінні папери та прав за цінними паперами, що існують в без документарній формі, а також обмежень прав на цінні папери у певний момент часу є обліковий запис на рахунку в цінних паперах депонента в депозитарній установі [12, ст. 8].

Д. С. Трофименко звертає увагу на те, що на практиці трапляються випадки, коли власник втрачає документ, що підтверджує право власності на бездокументарний цінний папір. У такому випадку, як зазначає автор, доказами

права власності можуть виступати акти прийому-передачі цінних паперів, цивільно-правові договори тощо [3, с. 196].

Ще однією ознакою особи, яка має намір подати віндикаційний позов є те, що така особа повинна мати право витребувати своє майно від особи, в якій воно знаходиться у незаконному володінні [3, с. 196]. Суди, вирішуючи питання щодо правомірності набуття права власності, мають брати до уваги той факт, що майно набуто способом, незабороненим чинним законодавством (наприклад, на підставі укладення правочину). При цьому, я правило, діє презумпція правомірності правочину, передбачена ч. 2 ст. 328 ЦК України.

Справедливо зауважити, що протягом розгляду віндикаційного позову бездокументарні цінні папери, які є предметом вказаного позову можуть бути відчужені третій особі. Задля запобігання такого випадку позивач, на підставі 150–152 ЦПК України, одночасно із позовною заявою може подати до суду заяву про забезпечення позову [13, ст.ст. 150–152].

Так, згідно із ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про депозитарну систему України» арешт на цінні папери або інше обмеження прав на цінні папери конкретного власника накладається (встановлюється) та скасовується (знімається) на підставі судового рішення або рішення уповноваженого законом державного органу чи його посадовою особою [12, ст. 7].

Умовою, необхідною для віндикації є недобросовісність набувача (відповідача) цінних паперів. За п. 3 ч. 1 ст. 388 ЦК України власник має право витребувати своє майно від набувача лише у разі, якщо майно вибуло з його володіння або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі [2, ст. 388].

Однак відповідно до чинного законодавства депозитарні установи здійснюють операції щодо відчуження цінних паперів на підставі розпоряджень депонентів. До того ж за результатом виконання таких операцій депозитарна установа складає звіт про виконання депозитарної операції (наприклад, у формі довідки з рахунку в цінних паперах).

Таким чином, як доцільно зазначає Д. С. Трофименко вибуття цінних паперів щодо яких подано віндикаційний позов або їх незаконне списання може відбуватися внаслідок фальсифікації розпорядження або неналежного здійснення обліково-реєстраційних операцій депозитарною установою [3, с. 201].

Зважаючи на вищевикладене, у такому випадку при розгляді справи про витребування без документарних цінних паперів має сенс залучення у справу такої депозитарної установи у якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору.

Відповідно до абз. 5 п. 6.1 Інформаційного листа ВАСУ «Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом» об'єктом віндикаційного позову може бути

індивідуально визначене майно, яке існує в натурі на момент подання позову [14]. Згідно з ч. 1 ст. 184 ЦК України річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки її властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її. Речі, визначені індивідуальними ознаками, є незамінними [2, ст. 184]. В той же час абз. 5 п. 6.1. вищезгаданого Інформаційного листа ВАСУ вказує, що витребуване майно може належати і до категорії речей, що визначаються родовими ознаками, але в такому разі має бути чимось індивідуалізоване [14]. Натомість п. 19 постанови Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р. № 5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним і в якій майно фактично знаходиться та є індивідуально визначеним [15].

Таким чином, з наведених вище позицій можна дійти висновку, що на сьогоднішній день немає єдності в судовій практиці щодо об'єкта віндикаційних позовів щодо бездокументарних цінних паперів. Натомість наявні дві суперечливі позиції.

Щодо можливості витребування бездокументарних цінних паперів, то цікаво звернутися до ст. 149.3 ЦК Російської Федерації, в якій зазначено, що правовласник, з рахунку якого були неправомірно списані бездокументарні цінні папери, вправі вимагати від особи, на рахунок якої були зараховані цінні папери, повернення такої ж кількості відповідних цінних паперів [16]. З наведеного виходить, що російський законодавець визнає можливість витребування бездокументарних цінних паперів в якості родових речей.

Таким чином, застосування до бездокументарних цінних паперів такого способу захисту як віндикація є достатньо складним явищем, яке потребує врахування багатьох ознак та критеріїв. Тому доцільною є позиція, що застосування віндикації у такому випадку є лише умовним. І як, доречно зазначає Д. С. Трофименко головною підставою для цього є не спірні погляди щодо матеріальної форми таких цінних паперів, а саме належність їх до родових речей та необхідність звернення до депозитаріїв [3, с. 206].

Список використаної літератури

1. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 16. Ст. 268.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
3. Трофименко Д. С. Бездокументарні цінні папери як об'єкт цивільного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 256 с.
4. Головатенко О. В. Проблеми можливості пред'явлення індикаційного позову як способу захисту прав власників без документарних цінних акцій. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. URL: http://lib/univd.edu.ua/?action=publications&pub_id=270792&mid=8&year=2010 (дата звернення: 12.12.2017).

5. Погрібний Д. І. Судовий захист прав акціонерів: питання теорії. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Серія : *Економічна теорія та право*. 2012. № 4 (11). С. 170–177.
6. Краснова С. А. Система способів захити вецьних прав : Монографія. Москва: ИНФРА-М, 2014. 148 с.
7. Майстренко Л. О., Романюк Я. М. Реституція, вiндикація, кондиція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 9. С. 22–34.
8. Бушев А. Ю. Виндикация бездокументарных ценных бумаг: теория и судебно-арбитражная практика. *Абитражные споры*. 2003. № 2 (22). С. 87–111.
9. Рыбалов А. О. О возможности виндикации бездокументарных ценных бумаг. *Абитражные споры*. 2005. № 1. С. 47–58.
10. Юлдашбаева Л. Р. Правовое регулирование оборота эмиссионных ценных бумаг (акции, облигации). Москва : Статут, 1999. 205 с.
11. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції). Харків : Право, 2006. 544 с.
12. Про депозитарну систему України : Закон України від 06.07.2012. №5178-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 39. Ст. 517.
13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
14. Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов'язані із здійсненням права власності та його захистом : Інформаційний лист Вищого арбітражного суду України від 31.01.2001 р. № 01-8/98. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v8_98800-01 (дата звернення: 15.12.2017).
15. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 5 від 07.02.2014 р. *Бізнес-Бухгалтерія: Право. Податки. Консультації*. 2014. № 35. С. 27.
16. Гражданский кодекс Российской Федерации : Закон від 30.11.1994 р. № 51-ФЗ. URL: www.Consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ (дата звернення: 15.12.2017).